

BYZANTINA LODZIENSIA

XXXV

**Wizerunek władców
bizantyńskich
w *Historii kościelnej*
Ewagriusza Scholastyka**

Kazimierz Ginter

**Wizerunek władców bizantyńskich
w *Historii kościelnej* Ewagriusza Scholastyka**

Kazimierz Ginter

[Kup książkę](#)

BYZANTINA LÓDZIENSIA

seria wydawnicza Katedry Historii Bizancjum UŁ

założona przez

Profesora Waldemara Cerana

w

1997 r.

N° XXXV

[Kup książkę](#)

BYZANTINA ŁÓDZIENSIA
XXXV

**Wizerunek władców
bizantyńskich
w *Historii kościelnej*
Ewagriusza Scholastyka**

Kazimierz Ginter

 WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

[Kup książkę](#)

BYZANTINA ŁÓDZIENSIA
seria wydawnicza Katedry Historii Bizancjum UŁ

Nº XXXV

KOMITET REDAKCYJNY

Mirosław J. Leszka – przewodniczący

Andrzej Kompa – sekretarz

Sławomir Bralewski

Paweł Filipczak

Maciej Kokoszko

Kirił Marinow

Teresa Wolińska

RECENZENT

prof. dr hab. Maciej Salamon

Uniwersytet Jagielloński

OKŁADKA I SZATA EDYTORSKA KSIĄŻKI

Sebastian Buzar

SKŁAD I ŁAMANIE

Munda – Maciej Torz

INDEKSY

Andrzej Hołasek

ADRES REDAKCJI

Katedra Historii Bizancjum UŁ

ul. A. Kamińskiego 27a

90–219 Łódź, Polska

bizancjum@uni.lodz.pl

www.bizancjum.uni.lodz.pl

ark. wyd. 21,5; ark. druk. 21,5

Publikacja została dofinansowana przez Pontificia Università della Santa Croce

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

© Copyright by Author, Łódź 2018 © Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I • Zam. W.08406.17.0.M • Printed in Poland

Wydrukowano na papierze Stella Press 65 g by Zing Sp. z o.o. •

ISBN 978-83-8142-032-7; e-ISBN 978-83-8142-033-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego • 90–131 Łódź, ul. W. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl • księgarnia@uni.lodz.pl • phone (42) 665 58 63, fax (42) 665 58 62

[Kup książkę](#)

Spis treści

Wstęp.....	I I
------------	-----

CZĘŚĆ I

Ewagriusz i jego <i>Historia kościelna</i>.....	19
1. Stan badań. Podstawowa literatura.....	19
2. Życie Ewagriusza Scholastyka.....	24
3. Czynniki kształtujące światopogląd Ewagriusza.....	28
Świat religijny Ewagriusza.....	29
Ewagriusz i patriarchowie chalcedońscy Antiochii.....	38
Lektury religijne Ewagriusza.....	40
Tradycja dziejów rzymskich.....	41
Tradycja helleńska.....	43
Lokalny krąg kulturowy: Antiochia i Syria.....	46
Przynależność do dekurionów.....	49
4. <i>Historia kościelna</i> Ewagriusza.....	50
5. Źródła i tło literackie <i>Historii kościelnej</i> Ewagriusza.....	54
Dokumenty.....	54
Historie kościelne.....	55
Dzieła klasycyzujące.....	59
Kroniki.....	64

Hagiografia.....	66
Panegiryki i paszkwile.....	68
6. Parę uwag na temat autorów kształtujących wyobrażenia Ewagriusza o władcy idealnym.....	68
Platon.....	69
Filostratos.....	70
Euzebiusz z Cezarei i Konstantyn.....	73
Inni autorzy historii kościelnych.....	77
Synezjusz.....	78

CZĘŚĆ II

Obraz cesarzy bizantyńskich w <i>Historii kościelnej</i> Ewagriusza Scholastyka.....	81
1. Konstantyn i cesarze przedchrześcijańscy. Polemika Ewagriusza z Zosymem.....	81
2. Teodozjusz II.....	85
Teodozjusz II w historiografii późnoantycznej.....	85
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja rozdziału.....	87
Charakter Teodozjusza II.....	88
Relacje Teodozjusza II z członkami rodziny.....	88
Teodozjusz II i wojna.....	90
Teodozjusz II i poganie.....	91
Teodozjusz II i wsparcie finansowe dla Kościoła. Budowle cesarskie.....	92
Teodozjusz II, sobory, jedność Kościoła i herezje.....	93
Teodozjusz II używa siły, by realizować postanowienia Kościoła.....	98
Teodozjusz II i święci mężowie.....	100
Nestoriusz.....	103
Kłęski elementarne w czasach Teodozjusza II.....	105
Teodozjusz II po śmierci.....	106
Podsumowanie.....	106
3. Marcjan.....	107
Marcjan w historiografii późnoantycznej.....	107
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Marcjanowi.....	112
Marcjan przed dojściem do władzy. Znaki poprzedzające wybór Marcjana na cesarza.....	113
Charakter Marcjana.....	115
Prawowitość rządów Marcjana.....	118
Relacje Marcjana z członkami rodziny.....	121
Marcjan i wojna.....	121
Marcjan, ortodoksja i herezja.....	122
Marcjan i sobory.....	124
Marcjan używa siły, by realizować postanowienia Kościoła.....	130

Marcjan i święci mężowie.....	130
Kłęski żywiołowe w czasach Marcjana.....	131
Marcjan po śmierci.....	131
Podsumowanie.....	132
4. Leon I.....	133
Leon I w historiografii późnoantycznej.....	133
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Leonowi.....	136
Leon I, ortodoksja i herezja.....	136
Leon I i kłęski żywiołowe.....	139
Inne wydarzenia.....	140
Podsumowanie.....	141
5. Zenon.....	142
Zenon w historiografii późnoantycznej.....	142
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Zenonowi.....	145
Charakter Zenona.....	146
Relacje Zenona z członkami rodziny.....	151
Zenon i wojny.....	152
Zenon pragnie jedności Kościoła. Zenon i herezje.....	153
Zenon daje wsparcie finansowe Kościołowi. Budowle cesarskie.....	156
Zenon, kler i święci mężowie.....	156
Podsumowanie.....	159
6. Anastazjusz.....	159
Anastazjusz w historiografii późnoantycznej.....	159
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Anastazjuszowi.....	169
Charakter Anastazjusza.....	170
Relacje Anastazjusza z członkami rodziny.....	173
Anastazjusz i wojny.....	173
Cesarz i kwestie finansowe. Podatki.....	176
Anastazjusz, ortodoksja i herezje.....	179
Inne.....	183
Podsumowanie.....	184
7. Justyn I.....	186
Justyn I w historiografii późnoantycznej.....	186
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Justynowi I.....	189
Charakter Justyna I.....	190
Justyn, ortodoksja i herezja.....	191
Justyn I i kler.....	192
Justyn I i kłęski żywiołowe.....	192
Justyn I po śmierci.....	193
Podsumowanie.....	193

8. Justynian I.....	194
Obraz Justyniana w historiografii późnoantycznej.....	194
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Justynianowi.....	202
Charakter Justyniana i jego stosunek do spraw państwowych.....	204
Relacje Justyniana z członkami rodziny.....	209
Justynian i wojny.....	210
Justynian i budowlę religijne.....	212
Justynian i święci mężowie.....	213
Justynian, poganie i Żydzi.....	213
Justynian, ortodoksja i herezja.....	215
Justynian i sobory.....	221
Justynian używa siły by realizować postanowienia Kościoła.....	223
Justynian po śmierci.....	224
Kłęski żywiołowe w czasach Justyniana.....	225
Podsumowanie.....	225
9. Justyn II.....	227
Justyn II w historiografii późnoantycznej.....	227
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Justynowi II.....	231
Charakter Justyna II.....	231
Relacje Justyna II z członkami rodziny.....	235
Justyn II i wojny.....	236
Justyn chroni chrześcijan przed pogańskimi prześladowaniami.....	236
Justyn i kler.....	237
Justyn, ortodoksja i herezja.....	237
Podsumowanie.....	239
10. Tyberiusz.....	240
Tyberiusz w historiografii późnoantycznej.....	240
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Tyberiuszowi.....	243
Konstantyn – przybrane imię Tyberiusza.....	244
Charakter Tyberiusza.....	245
Tyberiusz i wojny.....	246
Tyberiusz atakuje kult pogański.....	247
Tyberiusz wspiera finansowo obywateli.....	248
Tyberiusz po śmierci.....	248
Inne.....	249
Podsumowanie.....	249
11. Maurycjusz.....	250
Maurycjusz w historiografii późnoantycznej.....	250
Źródła Ewagriusza. Konstrukcja ustępu poświęconego Maurycjuszowi.....	254
Maurycjusz przed dojściem do władzy. Znaki poprzedzające wybór Maurycjusza na cesarza.....	256

Charakter Maurycjusza.....	258
Relacje Maurycjusza z członkami rodziny.....	265
Maurycjusz i wojna.....	266
Nawrócenie pogan na chrześcijaństwo.....	268
Maurycjusz, kler i święci mężowie.....	269
Inne.....	270
Podsumowanie.....	271
Zakończenie.....	273
Wykaz skrótów.....	285
Bibliografia.....	291
Summary.....	321
Indeks osób	327
Indeks nazw geograficznych i etnicznych.....	335

Wstęp

Niniejsza książka to nieco przeze mnie przeredagowana moja praca doktorska obroniona na Uniwersytecie Jagiellońskim w roku 2006. Z tego względu, choć starałem się w trakcie redakcji wykonanej ostatnio uwzględnić zarówno ważniejsze nowe edycje źródeł, jak i opracowania poświęcone zajmującemu mnie zagadnieniu, jednakże, ponieważ obecnie naukowo zajmuję się innymi obszarami historii późnoantycznej z pewnością mogłem przeoczyć jakieś nowe pojawiające się w bizantynistyce punkty widzenia, które powinny być przeze mnie uwzględnione. Za te braki czy niedogodności z góry Czytelnika przepraszam.

Celem rozprawy jest odtworzenie i analiza obrazu cesarzy rzymskich zawartego w *Historii kościelnej* Ewagriusza Scholastyka. Na początku wypada wytłumaczyć, jak rozumiem temat pracy. Przede wszystkim należy wyjaśnić, co rozumiem pod pojęciem *obraz*. Pojęcie to według definicji słownikowej posiada dwa znaczenia: jego desygnatem jest dzieło sztuki malarskiej, albo też ‘scena, krajobraz, osoba odtwarzane w pamięci lub wyobraźni, opis kogoś lub

czegoś¹. Oczywiście w niniejszej pracy chodzi nam przede wszystkim o ten drugi sens, ale warto zauważyć, że i pierwsze znaczenie nasuwa ważne dla nas skojarzenia. Pojęcie *obraz* sugeruje takie przedstawienie rzeczywistości, które chwytą to, co istotne w opisywanej sytuacji (tak jak w medycynie *obraz kliniczny*, to zespół istotnych symptomów). Jest to opis, ale opis niekoniecznie wprost, także opis poprzez wskazanie symptomatycznych faktów – dopiero z nich wyłania się przed Czytelnikiem pewna wizja, tak jak w przypadku dzieł sztuki – przedstawienie czynności wiedzie nas ku refleksji nad dokonującymi je osobami.

W pracy przyjmuję więc, że na *obraz cesarzy rzymskich* składał się zarówno bezpośredni opis cesarzy (opis cech ich charakteru, wad, zalet, wyglądu zewnętrznego etc.), jak też opis pośredni – mianowicie poprzez przedstawienie ich polityki lub nawet wydarzeń dokonujących się w czasach ich rządów, które Ewagriusz mógł uważać za skutki ich panowania (przy czym skutkiem może być dla niego też, na przykład, trzęsienie ziemi – o ile uznał je za karę Bożą wypływającą z jakichś niecných postępków cesarza). Celem pierwszym i podstawowym pracy będzie więc ustalenie obrazu poszczególnych władców zarówno w oparciu o bezpośrednie wypowiedzi autora, jak też inne składniki narracji.

Na tym jednak nie koniec – odtworzenie rzeczywistego obrazu pozwoli nam na podjęcie dalszych zagadnień – postawienie pytań, czy obraz jest spójny (niesprzeczny wewnętrznie), a także, jakie przyczyny wywołały taki a nie inny jego kształt. I wreszcie: na ile jest to obraz wierny: na ile możemy mówić o adekwatności pomiędzy postacią opisywaną a jego odwzorowaniem na kartach *Historii kościelnej*². Przy czym – o czym trzeba pamiętać – w przypadku Ewagriusza sytuacja jest o tyle złożona, że jest on jednym z ważniejszych źródeł do poznania dziejów drugiej połowy V i całego VI w., a więc często – to co uważamy za wiedzę obiektywną i przyjętą w historiografii, jest w rzeczywistości wiedzą ściśle uzależnioną od jego przekazu. Mówiąc obrazowo, jest on naszym głównym świadkiem, a w tej pracy potraktujemy go zarazem jak oskarżonego.

Obraz cesarzy w *Historii kościelnej*, jak się przekonamy poniżej, jest wynikiem nakładających się na siebie różnych czynników: z jednej strony Ewagriusz był historykiem dążącym do ustalania *jak było*, z drugiej zaś intelektualistą posiadającym określone wyobrażenia na temat tego, jaki *powinien być* cesarz idealny. Autor żywił ponadto bez wątpienia nastawienie i przywiązanie emocjonalne o charak-

¹ *Nowy słownik poprawnej polszczyzny*, red. A. Markowski, Warszawa 2000, s. 542.

² Warto tu zwrócić uwagę na relację: rzeczywistość przedstawiana – autor – obraz. Rzeczywistość przedstawiana zostaje poddana pewnemu specyficznemu przetworzeniu przez autora, który przy pomocy swoich środków wyrazu (opisów sytuacji bądź postaci) tworzy obraz, który oddziałuje na wyobraźnię i rozum odbiorcy.

terze zarówno grupowym jak osobistym. Trzeba także wreszcie brać pod uwagę możliwość, że niektóre wypowiedzi Ewagriusza mogły być obciążone sympatiami i antypatiami nie samego pisarza, lecz autorów źródeł, z których przyszło mu korzystać. Te wszystkie kwestie będziemy rozważali w poniższej pracy.

W naszej analizie *Historii kościelnej* nie ograniczamy się, jak dotychczas to zwykle robiono, do problematyki konfliktu monofizycznego i określenia miejsca naszego historyka na tegoż konfliktu scenie. Ocena dzieła Ewagriusza wymaga uwzględnienia znacznie bogatszej gamy zagadnień: patriotyzmu rzymskiego, poczucia odrębności kulturowej (tj. klasycyzmu czy hellenizmu, oczywiście nie w sensie nurtu religijnego, ale jako formy kultury)³, oraz czynników lokalnych: patriotyzmu antiocheńskiego czy poczucia przynależności do klasy dekurionów.

Budowa pracy

Pierwsza część – wstępna – jest poświęcona tym wszystkim informacjom, które mogą pomóc nam zrozumieć analizowany w drugiej części obraz cesarzy.

By móc odtworzyć obraz cesarzy zawarty w *Historii kościelnej*, trzeba wiedzieć przede wszystkim, kim był jego twórca. Tak więc, po krótkim przybliżeniu stanu badań nad tematyką poruszaną w pracy, przedstawimy świat Ewagriusza: intelektualny klimat, w którym tworzył, a także jego światopogląd: zwłaszcza te jego elementy, które miały szczególny wpływ na ocenę cesarzy. Następnie przeanalizujemy źródła, z których korzystał, a także wspomnimy o dziełach powstałych w tym samym okresie historycznym, co *Historia kościelna* Ewagriusza, które także poświęcały swoją uwagę cesarzom rzymskim. Znajomość ich będzie nam potrzebna w drugiej części pracy, gdy na ich podstawie spróbujemy ustalić, na ile sposób widzenia poszczególnych władców jest wyjątkowy dla Ewagriusza, a na ile jest typowy – przynależący do którejś z tradycji historiograficznych (monofizycznej, chalcedońskiej, klasycyzującej etc.). Wreszcie w celu pełniejszego zrozumienia sposobu przedstawiania cesarzy przeanalizujemy także poglądy autorów, których myśl w sposób szczególny oddziaływała na sposób przedstawiania cesarzy przez Ewagriusza, stając się wzorcem dla naszego autora.

W drugiej – zasadniczej – części pracy zajmiemy się szczegółową analizą obrazu poszczególnych władców opisanych przez Ewagriusza. Naszą wiedzę na temat *Historii kościelnej* będziemy uzupełniali przez porównywanie jego przekazu

³ Te trzy czynniki są najważniejszymi komponentami teorii politycznej Bizancjum. Cf. np. M.F. Anastos, *Byzantine Political Theory*, [in:] *The "Past" in medieval and modern Greek Culture*, ed. S. Vryonis, Malibu 1978, s. 13–52.

z innymi źródłami z okresu. To pomoże nam ustalić, na ile autor był oryginalny w swoich sądach, a na ile dziedziczył je po innych. Do tych źródeł zostaną dodane dwa teksty znacznie późniejsze: Jana z Nikiu i Teofanesa; ich opinie pokazują dobrze kierunek myśli, w którym rozwijała się tradycja zarówno chalcedońska, jak monofizycka. Na tym tle widać będzie jaśniej specyfikę stanowiska Ewagriusza.

Przystępując do analizy obrazu poszczególnych cesarzy opisanych w *Historii kościelnej* Ewagriusza starałem się zastosować listę typowych cech cesarzy pojawiających się w historiach kościelnych Sokratesa Scholastyka i Sozomena, która została sporządzona przez G.F. Chesnut⁴. W trakcie analiz doszedłem do wniosku, że warto jest ten katalog nieco przekształcić, oraz rozszerzyć o pewne cechy specyficzne dla *Historii kościelnej* Ewagriusza, a także nadać mu nieco bardziej logiczny kształt.

Zasadnicza część pracy została zorganizowana w ten sposób, że każdy jej rozdział jest poświęcony obrazowi jednego z cesarzy omawianych w porządku chronologicznym. Aby móc ocenić opis Ewagriuszowy rozpoczynamy od ukazania oceny postaci w historiografii wczesnobizantyńskiej. Następnie postaramy się ustalić z jakich źródeł korzystał Ewagriusz przy przedstawianiu opisu danego cesarza, a także w jaki sposób skonstruował poświęconą mu partię swojej *Historii kościelnej*.

Wreszcie przejdziemy do zasadniczej części rozdziału. Analizę rozpoczniemy od przybliżenia sposobu, w jaki dany cesarz był przedstawiony przed dojściem do władzy oraz jakie prodigia poprzedzać miały jego wybór. Kolejny podrozdział poświęcimy charakterowi (cnotom i wadom) cesarza. Następnie przejdziemy do opisu jego działań oraz ich skutków: relacji z członkami rodziny; prowadzonych wojen, kwestii finansowych, wznoszonych budowli, jego stosunku do innowierców (pogan, a także w niektórych przypadkach Żydów), do ortodoksji i herezji, sposobu traktowania soborów, skłonności do użycia siły wobec przedstawicieli Kościoła, odnoszenia się do świętych mężów, kleru i biskupów, i wreszcie do klęsk elementarnych, które wydarzyły się za jego panowania.

W literaturze przedmiotu dość rozpowszechnione jest przekonanie o ogromnej ilości opisów klęsk elementarnych w chrześcijańskich kronikach i historiach kościelnych późnego antyku, które służyć mają potwierdzeniu działania boskiej sprawiedliwości. Państwo rządzone przez złych cesarzy dotykają kataklizmy, a rządzone przez dobrych cieszy się dobrobytem. W pracy poniższej sprawdzimy więc, na ile w opisie Ewagriusza kataklizmy miały wpływ na obraz cesarzy⁵. Zbadamy również, w jaki sposób jest przedstawiona śmierć cesarza: czy

⁴ Cf. G.F. Chesnut, *The First Christian Histories*, Paris 1977, s. 224–232.

⁵ W formie najbardziej jaskrawej ujmuje to C. Mango (*Historia Bizancjum*, tłum. M. Dąbrowska, Gdańsk 1997, s. 8), który twierdzi, że Biblia w ogóle zastąpiła w późnym

jak w przypadku u wielu innych autorów zła śmierć cesarza zostaje uznana za karę bożą, a dobra za wyraz boskiej łaskawości⁶.

W poszczególnych przypadkach rozważymy także kwestie specyficzne dla tylko jednego władcy, jeśli znacząco wpływają na jego obraz, jak np. problem prawowitości rządów Marcjana czy sens przybrania imienia Konstantyn – przez Tyberiusza. Każdy rozdział zakończymy podsumowaniem mającym na celu całościowe uchwycenie wyobrażenia Ewagriusza na temat danego władcy.

Jako swoiste wprowadzenie do zasadniczej części pracy dodany został na początku rozdział poświęcony cesarzom wcześniejszym, a zwłaszcza Konstantynowi, na temat których Ewagriusz wypowiadał się zwłaszcza podejmując polemikę z Zosymem – rozdział ten ma własną strukturę odmienną od omówionej powyżej.

W trakcie analizy będziemy także starali się wskazać, jakie źródła służyły autorowi jako materiał do konstrukcji obrazu i jaki był jego stosunek do nich: np. czy w korzystaniu z nich cechowało go naśladownictwo czy też skłonność do przekształceń. Będziemy także chcieli ustalić na jakich wzorcach i schematach literackich autor się opierał.

Analizując w pracy tekst źródła stosowałem wielokrotnie komputerowe porównania *Historii kościelnej* Ewagriusza z innymi tekstami okresu klasycznego i bizantyńskiego w oparciu o *Thesaurus Linguae Graecae* (TLG E)⁷. Miały one na

antyku studia przyrodoznawcze. Znacznie bardziej umiarkowane stanowisko przyjmuje P. Janiszewski (*Żywioły w służbie propagandy czyli po czyjej stronie stał Bóg*, [in:] *Chrześcijaństwo u schyłku starożytności*, t. III, red. T. Derda, E. Wiśniewska, Kraków 2000, s. 173). Autor zauważa tam m.in., że *Analiza tekstów historyków Kościoła wskazuje, że dla wszystkich autorów najistotniejszym zagadnieniem była wyraźnie metafizyczna przyczyna zjawisk fizycznych. Wszystkich analizowanych w tym studium autorów interesują tylko metafizyczne inklinacje świata fizycznego. Nie oznacza to jednak, że nie znali czy odrzucali oni studia przyrodoznawcze. Fizyczne przyczyny kataklizmów to jedno, a drugie to kwestia „prawdziwej przyczyny” rzeczy oraz ich celu i sensu*. Cf. także E. Watts, *Interpreting Catastrophe: Disasters in the Works of Pseudo-Joshua the Stylite, Socrates Scholasticus, Philostorgius, and Timothy Aelurus*, JLA 2.1, 2009, s. 79–98.

⁶ Teodoret z Cyru, *Historia kościelna*, IV, 5; Ambroży z Mediolanu, *Mowa na śmierć Teodozjusza*, 39–40. Ciekawy punkt widzenia prezentuje w tej sprawie Jan Chryzostom, który w swoim *Porównaniu króla z mnichem*, przedstawia śmierć mnicha (filozofa) jako coś dobrego, zaś króla jako lękającego się śmierci (kol. 39.1.44–45: Καὶ μὴν ὁ θάνατος τῷ μὲν βασιλεῖ φοβερός, τῷ φιλο σοφούντι δὲ ἄλυπος); co więcej śmierć króla z ręki tyrana nie zapowiada mu wcale pewnego przyszłego życia: (kol. 47.392.3–7: Εἰ δὲ καὶ σφαγῆναι τοῦτον συμβαίη κάκεινον, ὁ μὲν ὑπὲρ εὐσεβείας ἐπισπάσεται κινδύνους, ἀθάνατον ζῶν καὶ οὐράνιον διὰ θανάτου πραγματευόμενος. βασιλεὺς δὲ τύραννον ἔξει σφαγέα καὶ τῆς ἀρχῆς ἐραστὴν, ἐλεεινὸν θέαμα καὶ δεινὸν μετὰ τὴν σφαγὴν γινόμενος). Zob też. S. McCormack, *Art and Ceremony in Late Antiquity*, Berkeley–Los Angeles–London 1990, s. 145–150.

⁷ Jest to największa baza tekstów zapisanych w grece klasycznej zawierająca źródła począwszy do Homera, skończywszy na tekstach z XV w.; zawiera 11 tysięcy tekstów 3 tysięcy autorów. Jej wersja E powstała w 1999. Cf. www.tlg.uci.edu.

celu zidentyfikowanie nie ustalonych dotychczas źródeł *Historii kościelnej*, a także wykrycie wykorzystywanych przez Ewagriusza wzorów literackich i ideowych (intelektualnych). Zastosowana przy tym metoda pracy niewiele różniła się od metod tradycyjnych poza – oczywiście – szybkością i rozległością przeprowadzanych analiz. Jeśli w tekście *Historii kościelnej* pojawiały się sformułowania, czy to odbiegające w moim odczuciu od typowego stylu Ewagriusza, czy też wyglądające na sformułowania gnomiczne lub idiomatyczne, sprawdzałem, czy wcześniej nie używali tych lub podobnych wyrażen inni autorzy⁸. Można robić to na przestrzeni wszystkich wieków od Homera do wieku XV, a komputer wyszukując mechanicznie podobieństwa w tekstach, nie sugeruje się utartymi kierunkami poszukiwań i skojarzeniami, które ograniczają czasem poszukiwania badaczy. Analizy w oparciu o obecną wersję TLG nie są oczywiście w pełni doskonałe – zwłaszcza dla VI w. brakuje sporej ilości tekstów (nie są uwzględnione np. *Ektthesis* Agapeta Diakona czy *Historia kościelna* Teodora Anagnostesa), podobnie brakuje pewnych ważnych partii dokumentów kościelnych: zostały wprowadzone *ACO*, ale brakuje starych wydań akt soborowych J.D. Mansiego. Mimo tych braków możliwości poszukiwań są jednak ogromne, a przy obecnej prędkości komputerów – bardzo łatwe⁹. Analizy te pozwoliły mi trafić na interesujące ślady zależności tekstu Ewagriusza od dzieł innych autorów, np. od *O królestwie* Synesjusza z Cyreny, czy (co wydaje się o wiele bardziej zastanawiające) od *Vita Apolonii* Filostratosa. Stwierdzono nieodnotowane dotychczas cytaty i nawiązania do Homera, Tukidydesa, Eurypidesa, tekstów Ojców Kościoła czy tekstów biblijnych. Pozwoliło to na spojrzenie w nieco innym świetle na samą *Historię kościelną* oraz na formację intelektualną autora.

Na koniec wstępu parę uwag językowych. W większości przypadków, jeśli w tekście pojawia się tłumaczenie źródła na język polski, zaczerpnięte jest ono z przekładu S. Kazikowskiego. Odchodzę od tej reguły tylko wtedy, jeśli moim zdaniem, w tłumaczeniu występuje jakaś nieścisłość treściowa. W takim przypadku sygnalizuję ten fakt w tekście. Cytaty z tekstu greckiego umieszczam w rozprawie tam, gdzie jest to istotne dla zrozumienia pracy.

⁸ Oprogramowanie TLG firmy Silver Mountain pozwala na wyszukiwanie nie tylko poszczególnych słów, ale całych wyrażen lub zwrotów (również można szukać frazy nie identyczne, ale podobne).

⁹ Inną zaletą tej metody jest możliwość wychwycenia ewolucji pewnych związków frazeologicznych, których słownik Liddell-Scott nie odnotowuje. Okazuje się np., że w pewnych okresach autorzy greccy zazwyczaj, mówiąc o świętym Kościele, będą używać wyrażenia *ἀγία ἐκκλησία*, a w innych wolą używać wyrażenia *ἀγιωτάτη ἐκκλησία*.

Analiza komputerowa pozwala także dostrzec pewną specyfikę języka Ewagriusza. Na przykład jest on jedynym autorem (przynajmniej jedynym uwzględnionym w TLG), który używa słowa *δελαιώς* (tj. formę przysłówkową *δελαιος*).

W pracy zdecydowałem się nie tłumaczyć greckiego słowa φιανθρωπία na język polski, ale używać je w wersji transkrybowanej *philanthropia*, ponieważ zakres pojęciowy wyrażenia greckiego nie odpowiada żadnemu polskiemu terminowi używanemu współcześnie (w szczególności zaś słowu *filantropia*). Być może najbliższym określeniem byłoby słowo *ludzkość* (odpowiadające łacińskiemu *humanitas* – w ten sposób zwykle tłumaczono φιανθρωπία na łacinę), ale mam wrażenie, że i to słowo zaciemniałoby obraz rzeczy. Chodzi tutaj bowiem o cechę ludzką zawierającą w sobie zarówno pojęcie miłości jak i życzliwości wobec ludzi. Tak pojmowana *philanthropia* jest odbiciem przymiotu boskiego o tej samej nazwie¹⁰.

¹⁰ Ten sam problem występuje w obecnej praktyce pastoralnej Kościoła katolickiego w przypadku tłumaczenia cytatów biblijnych zawierających słowo φιανθρωπία. Przykładem zastosowania transliteracji greckiego słowa w encyklice Jana Pawła II, *Reconciliatio et Paenitentia*, Wrocław 1999, s. 106.

C Z Ę Ś Ć

I

Ewagriusz i jego *Historia kościelna*

1. Stan badań. Podstawowa literatura

Niniejsza praca podejmuje tematykę znajdującą się w nurcie dość szeroko dyskutowanej wśród współczesnych badaczy problematyki przedstawiania cesarzy przez autorów antycznych, tj., by użyć terminu wprowadzonego przez badaczy niemieckich: *Kaiserkritik*.

Współczesny rozwój badań nad tą problematyką, przynajmniej, jeśli chodzi o studia nad historiografią wczesnobizantyńską, jest powiązany zwłaszcza z trudnościami interpretacyjnymi, jakie napotykali badacze zmuszeni do uzgodnienia sprzeczności w opisie Justyniana występujących u Prokopiusza. Szczególny problem stanowiła tutaj bardzo popularna wśród nowożytnych czytelników (także ze względu na towarzyszący im klimat skandalu obyczajowego) *Historia sekretna*. Kluczowe dla dyskusji toczącej się na wyżej wymieniony temat w świecie naukowym były prace B. Rubina: poczynając od *Der Fürst der Dämonen. Ein Beitrag zur Interpretation von Prokops Anekdota* do monumentalnego *Das Zeitalter Justinians*¹. Postawione przez niego pytania badawcze, zaowocowa-

¹ B. Rubin, *Zur Kaiserkritik Ostroms*, SBN 7, 1953, s. 453–462; i d e m, *Das Zeitalter Justinians*, Berlin 1960.

ły ważnymi – polemicznymi pracami poświęconymi relacji pomiędzy dziełami Prokopiusza a Justynianem, spośród których warto wymienić: J.A.S. Evansa, *Procopius of Caesarea and the Emperor Justinian*², traktowaną obecnie jako podstawową pracę Averil Cameron: *Procopius and the sixth century*,³ dzieło M. Meiera: *Das andere Zeitalter Justinians*⁴, a także uznawaną za dość kontrowersyjną pracę A. Kaldellis: *Procopius of Caesarea. Tyranny, History and Philosophy at the end of Antiquity*⁵.

Próbę znacznego poszerzenia kontekstu badawczego problematyki *Kaiserkritik* – podjął na początku lat 70 F.H. Tinnefeld w swej *Kategorien der Kaiserkritik in der Byzantinischen Historiographie*⁶. Wyszedł on w tej pracy daleko poza dyskusję dotyczącą samego Prokopiusza uwzględniając również, poza autorami mniej dla nas istotnymi, m.in. dzieło Ewagriusza i Teofilakta Symokatty. Jakkolwiek jednak jego ujęcie tematyki było krokiem we właściwym kierunku, to poważnym mankamentem jego pracy było bardzo pobieżne traktowanie autorów – był to raczej szkic niż pogłębione studium.

Być może praca F. Tinnefelda nie mogła okazać się bardziej ambitną z racji, że sam przedmiot badań – zwłaszcza dzieła wczesnobizantyńskie zawierające *Kaiserkritik* – był w momencie powstawania jego opracowania jeszcze słabo znany. Dlatego dla poszerzenia naszego obrazu historiografii epoki bardzo duże znaczenie miały publikacje wydawane od lat siedemdziesiątych, dotyczące czy to poszczególnych autorów antycznych, czy to samych ich utworów. Prace te miały charakter albo bardzo obszernych wstępów do wydań krytycznych, albo odrębnie wydanych komentarzy; niektóre poświęcone też były zarazem biografii i analizie twórczości autorów. Wśród tych opracowań warto wymienić w szczególności obszerną monografię poświęconą Agatiaszowi pióra Averil Cameron⁷, a także późniejsze wydanie krytyczne Koryppusa tej samej uczoney⁸, oraz wzmiankowaną wyżej pracę tej samej autorki o Prokopiuszu, krytyczne wydanie

² A.S. Evans, *Procopius of Caesarea and the Emperor Justinian*, HP 3.1, 1968, s. 126–139.

³ Av. Cameron, *Procopius and the sixth century*, London 1985.

⁴ M. Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, Göttingen 2003.

⁵ A. Kaldellis, *Procopius of Caesarea. Tyranny, History and Philosophy at the end of Antiquity*, Philadelphia 2004. Na temat tego co się wydarzyło w badaniach nad Prokopiuszem od tego momentu cf. G. Greatrex, *Perceptions of Procopius in recent scholarship*, *Histos* 8, 2014, s. 76–121. Cf. także H. Börm, *Procopius, his Predecessors, and the Genesis of the Anecdota. Antimonarchic Discourse in Late Antique Historiography*, [in:] *Antimonarchic Discourse in Antiquity*, ed. H. Börm, Stuttgart 2015, s. 305–346.

⁶ F.H. Tinnefeld, *Kategorien der Kaiserkritik in der Byzantinischen Historiographie*, München 1971.

⁷ Av. Cameron, *Agathias*, Oxford 1970.

⁸ Koryppus.